

УДК 340.5

DOI <https://doi.org/10.32782/klj/2022.4.38>

Сагайдак Ю. В.

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри публічного та міжнародного права
Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана

РЕСОЦІАЛІЗАЦІЯ ЗАСУДЖЕНИХ. НАЦІОНАЛЬНА ПРАКТИКА ТА ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

Анотація. Дана стаття присвячена дослідженню форм ресоціалізації, передусім, трудотерапії, засуджених осіб в Україні та за кордоном, оскільки в законодавстві і на практиці існує конфлікт інтересів суспільства та прав засуджених в розрізі виконання ними трудових обов'язків у місцях позбавлення волі. Загальна Декларація прав людини проголошує право на вільний вибір праці та згоду на неї. Згідно зі ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що передбачає можливість вільного вибору роботи. Держава визнає і закріплює право на працю, гарантує його дотримання та створює умови для необмеженого здійснення цього права шляхом надання рівних можливостей у виборі професії та виду зайнятості, а також забезпечуючи можливості професійного навчання, підготовки та перепідготовки людини згідно з наявними потребами суспільства. Конституція забороняє використання примусової праці. Інша правова позиція наявна у визначені Міжнародного пакту про громадянські й політичні права, яка передбачає, що військова та альтернативна служба, а також праця, що виконуються особою за рішенням судових органів, не можуть розглядатися як примусова праця. Право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від мінімальної, а також на своєчасну винагороду за працю закріплені в Конституції України, захищені також відповідними положеннями Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України, Кодексу законів про працю України, іншими законами та нормативними актами про охорону праці та її оплату, зокрема такими, як Мінімальні стандартні правила поводження з ув'язненими, Інструкція про умови праці та заробітну плату осіб, що засуджені до обмеження чи позбавлення волі тощо.

Для більш повного розуміння значення трудової діяльності в пенітенціарних установах як інструменту ресоціалізації та з огляду на багатоаспектне вивчення проблеми заохочення засуджених до праці, ми вдалися до проведення соціально-правового експерименту шляхом опитування та анкетування осіб, що відбувають покарання в місцях позбавлення волі. Для аналізу проведеної роботи було використано метод експерименту, статистичний метод, метод синтезу та аналізу, діалектичний метод, метод абстрагування, метод опитування, метод спостереження та метод інтерв'ю. Експеримент було проведено на базі Державної установи «Київський слідчий ізолятор» за сприяння працівників соціально-психологічної служби вказаної виправної установи. В результаті чого було опитано та анкетовано 50 засуджених (100%) і зроблено висновки на підставі статистичного методу та методу математичної пропорції. В статті описано зарубіжний досвід ресоціалізації засуджених, переважно у формі трудової діяльності, зокрема у Федеративній Республіці Німеччина, Республіці Польща та інших країнах.

Ключові слова: ресоціалізація, пенітенціарне право, трудотерапія, праця засуджених, зарубіжний досвід ресоціалізації засуджених.

Sagaidak Yu. V. Resocialization of convicts. National practice and foreign experience

Abstract. This article is devoted to researching the processes and forms of resocialization of convicted persons in Ukraine and abroad, since in legislation and in practice there is a conflict of public interests and the rights of convicts in the context of their performance of labor duties in places of deprivation of liberty. The Universal Declaration of Human Rights proclaims the right to free choice of work and consent to it. According to Art. 43 of the Constitution of Ukraine, everyone has the right to work, which provides for the possibility of free choice of work. The state recognizes and establishes the right to work, guarantees its observance and creates conditions for the unlimited exercise of this right by providing equal opportunities in choosing a profession and type of employment, as well as providing opportunities for professional training, training and retraining of a person in accordance with the existing needs of society. The Constitution prohibits the use of forced labor. Another legal position is found in the International Covenant on Civil and Political Rights, which stipulates that military and alternative service, as well as work performed by a person by the decision of judicial authorities, cannot be considered as forced labor.

Legal guarantees for the realization of the right to work are covered by current labor, criminal, administrative and international legislation. For a more complete understanding of the importance of work in penitentiary institutions as a tool for resocialization and in view of the multi-faceted study of the problem of encouraging convicts to work, we resorted to conducting a real experiment by interviewing and surveying persons serving sentences in prisons. The experimental method, the statistical method, the synthesis and analysis method, the dialectical method, the abstraction method, the survey method, the observation method, and the interview method were used to analyze the work. The experiment was conducted on the basis of the State Institution "Kyiv Pre-trial Detention Center" with the assistance of employees of the social and psychological service of the indicated correctional institution. As a result, 50 convicts (100%) were interviewed and surveyed, and conclusions were drawn based on the statistical method and the method of mathematical proportion. The article describes the foreign experience of the resocialization of convicts, mainly in the form of work, in particular in the Republic of Poland and others countries.

Key words: *resocialization, penitentiary law, occupational therapy, work of convicts, foreign experience of resocialization of convicts.*

Актуальність. В силу загальних демократичних змін та процесу гуманізації глобального суспільства, що триває, ця стаття набуває особливої практичної значущості, що обумовлює загальну позитивну динаміку діяльності всієї кримінально-виконавчої системи України та зарубіжних країн, їх взаємопроникність та спільний розвиток. Аналіз останніх публікацій та досліджень щодо реалізації державної політики у пенітенціарній сфері, відкриває ряд гострих проблем щодо виправлення та ресоціалізації засуджених, зменшення кількості злочинів та їх повторюваності, попередження протиправних діянь, необхідності удосконалення кримінально-виконавчого законодавства та зміни стереотипів ставлення до праці даної категорії осіб. Кримінально-виконавче право України ще проходить стадії свого розвитку з переорієнтацією основних акцентів із покарання правопорушників на їх ресоціалізацію та реінтеграцію. Тому сьогодні питання ресоціалізації потребує детальної уваги як науковців так і практиків. А особливого значення дана тематика набуває в контексті процесів євроінтеграції, прийняття базових міжнародних стандартів, дотримання прав людини в контексті міжнародних принципів та запозичення зарубіжного досвіду для ефективного регулювання цих специфічних суспільних відносин.

Стан дослідження. Проблеми дотримання прав і свобод позбавлених волі осіб у процесі виконання судових вироків досліджувало багато науковців. Серед них Бараш Є., Богатирьов І., Баулін І., Гель Б., Гінцбург Л.Я., Головкін, Джужа О., Колб О., Конопельський В., Львовичкін В., Лисодід О., Михалко І., Радов Г., Рябих Н., Синьов В., Степанюк А., Трубніков В., Тютюгін І., Халимон С., Шинкарьов Ю.,

Яковець І. та ін. Крім того, питанням соціально-психологічної ролі праці для розвитку та соціальної адаптації особистості займалися відомі науковці як вітчизняного так і зарубіжного походження, такі як Гарофало Р., Ломброзо Ч., Сухомлинський В., Ушинський К., Фіцула М., Феррі Е., Шепітько В.

Ціллю дослідження є на теоретичному та законодавчому рівні дослідити форми ресоціалізації засуджених в Україні з урахуванням зарубіжного досвіду та довести необхідність диференційованого підходу до ресоціалізації засуджених, зважаючи на їх соціально-психологічну характеристику та наявність девіантної поведінки. Визначити законодавчо, що на пенітенціарному етапі ресоціалізації праця являє собою незамінний та основний інструмент виховання та виправлення, в тому числі, психокорекції, соціальної адаптації особистості до майбутнього звільнення з місць відбування покарання а також елемент зайнятості людини у обмеженому просторі декілька років, який, при тому, немає жодних альтернатив.

Основний виклад матеріалу. Головною метою кримінально-виконавчого законодавства, згідно зі ст.1 Кримінально-виконавчого Кодексу України, є створення умов для виправлення і ресоціалізації засуджених, запобігання вчиненню нових кримінальних правопорушень як засудженими, так і іншими особами, а також запобігання тортурам та нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню із засудженими [1].

Термін ресоціалізація має латинське коріння та дослівно означає повторну адаптацію людини до нових соціальних умов.

В правовому контексті, ресоціалізація – свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства.

Необхідною умовою для ресоціалізації є виправлення засуджених (ч. 1, 2 ст. 6 Кримінально-виконавчий кодекс України) [1]. Тобто ефективною ресоціалізація стає тоді, коли засуджений переживає позитивні зміни своєї особистості та усвідомлює їх.

В науці ресоціалізацію розрізняють на двох етапах: пенітенціарному та постпенітенціарному. Пенітенціарний етап включає в себе адаптацію засудженого до умов відбування покарання та налагодження побуту та зв'язків в середині виправного закладу, постпенітенціарний же період включає в себе супровід засудженої особи після звільнення з місць відбування покарання [2].

Відповідно до ч. 3, 4 ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України основними засобами виправлення та ресоціалізації є встановлений порядок виконання та відбування покарання (режим), праця, соціально-виховна робота, навчання та громадський вплив [1]. Ці засоби застосовуються з урахуванням виду покарання, особи засудженого, характеру та ступеня суспільної небезпеки і мотивів вчиненого злочину, а також поведінки засудженого під час відбування.

Найбільш дієвим, як показує досвід та практика, механізмом ресоціалізації засуджених та виправлення їх поведінки для підготовки їх до повторної адаптації до майбутнього життя в соціумі, була і є праця.

Сьогодні існує велика кількість чинних правових актів, які встановлюють право засуджених на працю, проте вони не узгоджені між собою належним чином, відсутня їх законодавча уніфікація та єдине концептуальне розуміння, що призводить до правових колізій та суперечливих позицій по відношенню до Основного Закону України. Одночасно така неузгодженість стає поштовхом до того, що спотворюються базові (мінімальні) міжнародні стандарти дотримання прав людини. Базові стандарти поведіння з ув'язненими передбачають, що вказана соціальна категорія осіб повинна мати можливість працевлаштування за власним вибором, якщо це сумісно з професійним статусом, фізичними та розумовими здібностями та вимогами керівництва виправних установ [6].

В такому контексті обмеження щодо працевлаштування в основному стосуються віль-

ного вибору засудженим виду трудової діяльності, що передбачено Конституцією України та сучасними міжнародними стандартами. Так, наприклад Статтею 5-1 КЗпП всім працюючим громадянам, що постійно мешкають в Україні, гарантується вільний вибір діяльності [5]. Проте стаття 118 КВК України має дещо іншу диспозицію, згідно з якою засуджених варто залучати до суспільно корисної праці там, де буде визначено адміністрацію закладу, в якому засуджений відбуває термін покарання [1]. На нашу думку, такі два протилежні правові положення потребують законодавчого роз'яснення та розмежування, з урахуванням специфіки суспільних відносин, в яких перебувають засуджений, заклад виконання покарання та держава. Далі по тексту ми більш детально розглянемо чому не можна прямо застосовувати правову конструкцію статті Кодексу законів про працю до такої категорії осіб, як засуджені. І для чого варто визначити пріоритетність кодифікованих актів аби уникнути різночитання положень Закону саме для цієї категорії осіб, адже тимчасово їх соціально-економічні права, до яких відноситься і право на труд, мають бути обмежені, що, в принципі, і є метою покарання. Разом із тим, треба закріпити деталізацію права на працю з акцентом на вибір виду трудової діяльності, яка у випадку перевиховання вдається обов'язковим елементом попередження нових правопорушень. Саме через вищезазначену неузгодженість та відсутність законних роз'яснень, маємо сьогодні те, що питання залучення засуджених до праці є дуже дискусійним, в тому сенсі, що після реформи кримінально-виконавчого законодавства у 2015 році, під питанням стало положення щодо добровільної згоди засудженого до праці. В наукових та професійних колах досі обговорюється дилема: чи можна примушувати до праці засуджених, чи трудова діяльність в означених закладах має бути суто добровільною, незалежно від ступені тяжкості злочину?

Першим етапом оновлення системи виправно-трудової політики стало прийняття Концепції щодо основних напрямків реформування кримінально-виконавчої системи України у 1991 році [22]. В її основу було покладено Декларацію про державний суверенітет України, прийняті Організацією Об'єднаних

Націй Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими, Загальну Декларацію прав людини та інші міжнародні документи та угоди, до яких долучилась Україна. Це створило об'єктивні передумови подальшого реформування української пенітенціарної системи. В цьому контексті, величезний науково-практичний прорив здійснила праця Г.О. Радова. У своєму проекті доктринальної моделі ЗУ «Про пенітенціарну систему України» він сформулював визначення даної системи: «Пенітенціарна система України являє собою цілісне, функціонально-інтегральне утворення повноважних суб'єктів державного управління, місцевого самоврядування, інститутів громадянського суспільства та їх узгоджених дій по забезпеченню ресоціалізації засуджених» [2–3; 5–7]. Тобто акцент із суто покарання правопорушника за скоєння злочину змістився ще в ті часи на перевиховання особи засудженого та його подальшу реабілітацію та адаптацію в суспільстві. На нашу думку, тоді почався доктринальний перекосяк у розумінні природи і значення праці для розвитку людини та виховання в ній морально-етичних якостей, що й було перенесено у виправно-трудова політику держави. Сучасна ж задача науковців заключається в тому, аби правильно та ефективно підібрати і використати інструментарій ресоціалізації. І в цьому сенсі труд не можна розглядати як покарання, а однозначно – як первинний і самий доступний спосіб перевиховання особи.

Загальна Декларація прав людини проголошує право на вільний вибір праці та згоду на неї [2]. Згідно зі ст. 43 Конституції України, кожен має право на працю, що передбачає можливість вільного вибору роботи [3]. Держава визнає і закріплює право на працю, гарантує його дотримання та створює умови для необмеженого здійснення цього права шляхом надання рівних можливостей у виборі професії та виду зайнятості, а також забезпечуючи можливості професійного навчання, підготовки та перепідготовки людини згідно з наявними потребами суспільства. Конституція забороняє використання примусової праці. Інша правова позиція наявна у визначенні Міжнародного пакту про громадянські й політичні права [9], яка передбачає, що військова та альтернативна служба, а також праця, що виконуються осо-

бою за рішенням судових органів, не можуть розглядатися як примусова праця. Відповідно до національних нормативно-правових актів право на належні, безпечні та здорові умови праці, на заробітну плату, не нижчу від мінімальної, а також на своєчасну винагороду за працю закріплені в Конституції України, захищені також відповідними положеннями Кримінально-виконавчого кодексу (КВК) України [1], Кодексу законів про працю (КЗпП) України [5], іншими законами та нормативними актами про охорону праці та її оплату, зокрема такими, як Мінімальні стандартні правила поведіння з ув'язненими [6], Інструкція про умови праці та заробітну плату осіб, що засуджені до обмеження чи позбавлення волі [10] тощо.

Відповідно до основного підзаконного акту, Інструкції про умови праці та заробітну плату осіб, що засуджені до обмеження чи позбавлення волі, можемо констатувати, що детально регламентується визначення умов праці та заробітної плати засуджених до обмеження волі або позбавлення волі осіб, що скоїли злочини, які тримаються в установах виконання покарань та слідчих ізоляторах Державної кримінально-виконавчої служби України. А основними засадами праці засуджених є: 1) праця засуджених організовується з додержанням правил охорони праці, техніки безпеки і виробничої санітарії, встановлених законодавством про працю; 2) використання праці засуджених на посадах, пов'язаних з матеріальною відповідальністю, забороняється; 3) засуджені не мають права припиняти роботу з метою вирішення трудових та інших конфліктів.

Зміни, внесені в Інструкцію наказом Міністерства юстиції України від 19.06.2020 р., закріпили, що засуджені до обмеження волі залучаються до суспільно корисної оплачуваної праці за строковим трудовим договором.

Також зазначається, що трудова діяльність засуджених до обмеження волі регулюється законодавством про працю, за винятком правил прийняття на роботу, звільнення з роботи, переведення на іншу роботу. Саме це положення потребує роз'яснення. Треба сказати, що до проведення пенітенціарної реформи 2015–2019 рр. у кримінально-виконавчому законодавстві існувала норма, за якою робота у місцях позбавлення волі була обов'язком, а не

правом засуджених. Засуджені мали працювати на робочих місцях, визначених адміністрацією пенітенціарних установ. В деяких країнах такий порядок зберігається й досі [11]. В Україні ж після впровадження результатів пенітенціарної реформи в сучасному правовому регулюванні постала проблема залучення деяких засуджених до праці, оскільки закон закріпив право засудженого на працю, а не обов'язок, що саме по собі є питанням дискусійним в умовах відбування покарання та необхідності обмеження його прав і потребою позитивної трудотерапії.

Після проведення соціально-правового експерименту та обробки відповідей анкет та на підставі особистого опитування засуджених, було з'ясовано, що, засуджені, які відбувають покарання у Державній Установі «Київський слідчий ізолятор» залучені до оплачуваної роботи із забезпечення господарського утримання вказаного пенітенціарного закладу (будівельні, ремонтні, сантехнічні роботи, роботи із прибирання та утримування приміщень, готування їжі тощо). Із 100% опитаних, нами було розмежовано, що 60,7% відбувають покарання за корисливий злочин (грабіж, крадіжка), а 39,3% відбувають покарання за злочини проти життя та здоров'я особи а також статтевої свободи та недоторканності. В результаті обробки даних анкет та на підставі особистого опитування, ми з'ясували, що всі особи, які скоїли корисливий злочин, розуміють і усвідомлюють суспільну небезпеку такого діяння та не виправдовують своїх дій [19].

Що ж до осіб, які вчинили злочини проти життя, здоров'я та статтевої свободи і недоторканності, статистика була наступною: 23% засуджених не визнавали свою провину та вважали, що їх засудили несправедливо. Дана категорія опитуваних також не була мотивованою до праці. В анкетах зазначені особи писали, що праця в пенітенціарному закладі не приносить їм задоволення і, якби трудова діяльність не давала можливість звільнитися із місць позбавлення волі достроково, вони би не виявили бажання до соціально корисної праці. Особливо негативне ставлення до праці висловили 2 особи (чоловічої та жіночої статі), причому обидва було притягнуті до відповідальності за скоєння злочину проти життя людини (п. 3. ст. 276 та п. 2. ст. 121 відповідно), яких

можна характеризувати як таких, що вели паразитичний та безвідповідальний спосіб життя і до засудження, не висловлювали бажання працювати, категорично були проти виконання трудових завдань в зоні відбування покарання, вважали, що праця їх принижує, мали завищену самооцінку порівняно із іншими засудженими, оскільки висловлювали думки про те, що їх праця неналежним чином оплачується, що вони несправедливо відбувають покарання, мали помітні психопатичні акцентуації характеру, які виражалися у брехні, агресивності, звинуваченні інших у своїх проблемах, відсутності докорів сумління за те, що скоїли, та зверхнього відношення до інших людей а також існуючих соціальних інститутів. Варто зазначити, що саме ці 2 особи не вибрали жодного напрямку перекваліфікації, запропонованого опитувальником-анкетую. Виявлені нами характерні риси зазначеної категорії осіб злочинців зайшли наукове підтвердження в теорії Чезаре Ломброзо, який наголошував на тому, що людина, яка схильна до злочинів уникає роботи, паразитує на інших, може вести безпритульний спосіб життя, має слабкі докори сумління та слабку самокритику. Як вважав науковець, багатьом із таких злочинців притаманні брехливість, слабхарактерність, дратівливість, марнославізм, манія величчя та зверхнє відношення до інших людей, боягузтво. Таких людей, як правило, не мучають докори сумління щодо скоєного злочину (що ми підтвердили в результаті тестування), вони не здатні на каяття, схильні до помсти [12]. Такий психологічний портрет особи, що скоїла злочин та відбуває покарання говорить про те, що застосування до таких суб'єктів психокорекційних програм та виховних заходів буде малоефективним, та економічно невиправданим, якщо лише мова не йде про неповнолітню особу. Але до неповнолітнього необхідно застосовувати комплексні соціально-терапевтичні методи, які довели свою ліквідність.

Зважаючи на результати опитування та дослідження законодавчих засад залучення засуджених до праці, доводимо, що робота засуджених повинна бути обов'язком, а не правом. Ми виходимо із того, що людина вчинила злочин, завдала суспільству і державі шкоди, живе під час відбування покарання за рахунок платників

податків. До того ж праця засуджених ніяк не суперечить Конституції України (ч. 3 ст. 43), яка забороняє використання лише примусової праці, а праця засуджених за своєю природою і суттю не підпадає під визначення примусової праці [8]. З такою тезою корелює й положення Кримінально-виконавчого Кодексу України, а саме, ч. 3, 4 ст. 6, де зазначається, що праця і навчання, можемо передбачити, що й перекваліфікація, є основними засобами виправлення та ресоціалізації особистості засудженого. Треба сказати, що із 100% опитаних засуджених, 92% висловились позитивно щодо своєї трудової діяльності та озвучили думку про те, що вони працювали, навіть, якби не отримували платню за свою роботу. Примітно, що 88% опитуваних були задоволені рівнем своєї заробітної плати та не бажали її збільшити. Це може говорити про досить високий рівень морального та психологічного задоволення, який забезпечує праця у місцях позбавлення волі, а також про прямий зв'язок позитивного оцінювання трудової діяльності та бажання працювати із адекватністю засудженого та ефективності подальшої його ресоціалізації та повторної інтеграції в суспільство.

На підставі результатів тестів та опитування, можна зробити висновок, що найбільше до праці засуджених мотивує те, що це є елемент зайнятості, який відволікає від ідеї відбування покарання, також сильну мотивацію складає можливість умовно-дострокового звільнення і, відповідно, позитивна характеристика для адміністрації закладу. Більше 50% опитуваних зазначили, що вони звикли працювати змалечку і не уявляють, як можна жити і не працювати. Як вони зазначили, свій досвід праці та відношення до неї вони отримали із батьківського виховання. 38% опитуваних зазначили, що праця приносить їм моральне задоволення та допомагає втримувати авторитет у колективі, також забезпечує самоповагу. Більше 50% опитуваних хотіли би навчитись нових професійних навичок у місцях позбавлення волі та здобути професійну перекваліфікацію. Найбільш затребуваними серед опитаних засуджених були знання та навички у таких сферах за пріоритетом: ремонт та будівництво житла, знання іноземних мов, IT-сфера, організація підприємництва, навчання психології та підвищення рівня

правових знань. Високо оцінюється виправна роль трудової діяльності у ресоціалізації засуджених й у сусідніх зарубіжних країнах, таких як Азербайджан, Армения, Киргизька Республіка, Польща, Туреччина [13, с. 4–33; 17].

Цікавим також є досвід Республіки Польща в контексті ресоціалізації та застосуванні заходів пробації до неповнолітніх засуджених. Вона має певні особливості, а тому ми вирішили зупинитися на ній детальніше та зробили щодо неї окремі висновки. Серед різноманітних інструментів та заходів, які застосовуються в сусідній країні, теж зустрічаємо працевлаштування, трудову діяльність та індивідуальний соціально-психологічний підхід до особистості неповнолітнього злочинця. Так, в Республіці Польща існує спеціальний Сімейний суд, який може призначити різноманітні виховні заходи впливу на неповнолітнього: догана; відшкодування шкоди працею на користь потерпілого або громади; вибачення перед потерпілим; набуття освіти або працевлаштування; утримання від відвідування певних місць; утримання від вживання алкоголю або інших засобів, здатних увести в стан сп'яніння; встановлення контролю з боку батьків або опікунів; забезпечення контролю молодіжних організацій або інших громадських організацій, трудових колективів або окремої особи; умовне покарання; відвідування кураторського центру, а також співпраця з громадськими організаціями, які беруть участь в роботі з неповнолітніми, шляхом застосування до них виховних, терапевтичних та освітніх заходів; позбавлення водійських прав; конфіскація речей, отриманих у зв'язку зі вчиненням правопорушення; участь у виховній роботі з молоддю центру соціотерапії; поміщення до виховного молодіжного центру; поміщення до виправної установи; застосування інших заходів, передбачених Законом та в Сімейним кодексом. Психологічна експертиза та підтримка неповнолітнього в разі направлення його у виправний заклад чи виховну установу є необхідною мірою. Неповнолітній особі призначається куратор, який є працівником суду, який складає звіт про особистість дитини і ситуація в сім'ї. Куратор відвідує сім'ю, школу, місце роботи дитини, регулярно надає звіти судді (раз на два тижні). Разом із офіційним куратором, неповнолітньому може

бути призначено куратора-волонтера, який отримує символічну оплату за свої послуги та компенсацію за проїзд. Куратори здійснюють координаційний зв'язок між сім'єю, школою, поліцією та установами охорони здоров'я. Крім того, в Республіці Польща є чітке розділення виховних та виправних закладів для неповнолітніх, оскільки перші підпорядковуються міністерству освіти, другі – міністерству юстиції. Молодіжний виховний центр, таку назву мають виховні заклади для неповнолітніх порушників закону (надалі – МВЦ) призначений для соціально дезадаптованих неповнолітніх (неповнолітніх у стані деморалізації), які потребують допомоги у соціальній реабілітації та здобутті освіти, а молодіжний центр соціотерапії – для соціально дезадаптованих неповнолітніх з вадами інтелектуального розвитку. МВЦ можуть створюватись як державною, органами місцевого самоврядування, так і приватними особами. Вихованці обов'язково проходять навчання за шкільними або гімназичними програмами у класах з кількістю не більше 12 осіб. Крім того, для них передбачено різноманітні факультативи з можливістю отримання навичок із самообслуговування (зокрема, приготування їжі) та задоволення творчих чи спортивних потреб.

Система виховання побудована на християнських цінностях. Численні вихователі та педагоги намагаються створити домашню атмосферу. Вихователі працюють позмінно, так що група ніколи не виходить з-під контролю вихователя. У кожній групі свій психолог. Визначальною перевагою МВЦ є те, що тут здійснюється супровід випускників. Зокрема, в рамках програми ресоціалізації неповнолітніх відбувається робота на трьох етапах: 1) Фундамент. У МВЦ та його школі неповнолітні отримують початкову освіту; 2) Незалежність. Випускники, які попросили залишити їх у МВЦ після закінчення початкової школи, продовжують навчання у загальноосвітніх державних школах. 3) Навчальна квартира. Вихованці МВЦ, які закінчили середню школу, отримують тимчасове соціальне житло і допомогу у працевлаштуванні та плануванні свого бюджету, побудові планів подальшого життя загалом [14].

Окремої уваги також заслуговують національні особливості процесу ресоціалізації засу-

джених у німецькій кримінально-виконавчій системі. Перш за все, приділяється визначенню та сприйняттю цього процесу у професійному співтоваристві, характеристиці ресоціалізаційної роботи та заходам, які в останні роки актуальні та спрямовані на досягнення головної мети роботи пенітенціарних установ Німеччини, а саме реінтеграції людини в суспільство. У 1973 р. Федеральний конституційний суд Німеччини визначив ресоціалізацію ув'язнених як «першочергову мету пенітенціарної системи» (“*herausragendes Ziel des Strafvollzuges*”) [15]. Потім це рішення суду було кодифіковано в § 2 Кримінально-виконавчого кодексу Німеччини [16].

Ресоціалізація засуджених не обмежується лише рамками пенітенціарних установ. Німецька правова практика демонструє, що цей процес постійно знаходиться в динаміці та залежить від соціальних імпульсів. В останні роки таким імпульсом є активізація інституту волонтерів-наставників, які часто залучаються до роботи з неповнолітніми та молодими засудженими. Наставниками, як правило, є люди середнього та старшого віку, які користуються повагою в суспільстві та усвідомлюють важливість діяльності такого роду. Особливою формою волонтерської роботи в пенітенціарних установах Німеччини є діяльність пенітенціарних рад (*Gefängnisbeiräte*). Ради мають певні функції контролю, можуть розглядати скарги ув'язнених у рамках громадського нагляду. При цьому особлива увага приділяється підвищенню мотивації засуджених до досягнення ними необхідного рівня ресоціалізації. З урахуванням даного аспекту цілком зрозумілим стає часто використовуваний у німецькій виправній системі термін “*aktivierender Strafvollzug*” (активуюча система виконання покарання), в якому важливе смислове навантаження несе слово «активуюча», тобто спонукає до активних дій комплексна діяльність, спрямована на повернення людини в суспільство. Одним із найефективніших напрямів у рамках цієї діяльності є пенітенціарна соціально-терапевтична робота, до якої німецькі фахівці відносять: поетапну інтеграцію ув'язнених у суспільство з одночасним врегулюванням фінансових, сімейних чи інших конфліктів, здобуттю або завершенню середньої освіти, формуванню

умінь та навичок професійної діяльності тощо; заходи, спрямовані на протидію негативним наслідкам перебування у в'язниці, таким як розрив відносин із близькими та рідними, втрата робочого місця чи місця навчання; проведення тренінгів, спрямованих на придушення агресивності, негативних емоцій, страху; застосування відповідних психотерапевтичних заходів [17]. Особливий інтерес у процесі ресоціалізації засуджених становить німецька система надання відпусток. Ув'язнені можуть розраховувати на відпустку до 21 доби на рік. Надання відпустки не залежить від типу установи, в якій перебуває ув'язнений. На нього можуть розраховувати навіть особи, які відбувають покарання у вигляді довічного позбавлення волі через 10 років. Принципово важливою завжди є наявність сприятливого кримінологічного прогнозу, складеного фахівцями щодо конкретного засудженого. Треба визнати, що особи, які відбули тривалий термін ув'язнення, не завжди можуть правильно орієнтуватися на волі. Саме тому КВК ФРН передбачає можливість поміщення засудженого до установ відкритого типу, де він має можливість проявити більше самостійності та особистої відповідальності. В'язниці відкритого типу відрізняються від закритих відсутністю огорожі. Усередині закладів практично відсутній постійний контроль за засудженими. Вони проживають у кімнатах гуртожитків по одній, дві людини. У них з'являється можливість працювати на умовах вільного найму, як і будь-якого вільного громадянина. Вони можуть також мати готівку, відвідувати церковні богослужіння, ходити у звільнення в місто з друзями або родичами [18].

Висновки. Дослідивши різні форми ресоціалізації, ми з'ясували, що трудова діяльність є однією із ключових форм соціально-терапевтичної роботи із засудженими та є незамінною. Ми довели, що вона відіграє чи не вирішальну роль у ефективній роботі засуджених. Найбільш високу мотивацію засуджених викликає можливість умовно-дострокового звільнення з місць позбавлення волі, організація своєї зайнятості, вдячність та авторитет в своїй соціальній групі, можливість розвиватися та самореалізовува-

тись. В контексті комплексного вирішення даної проблеми можна взяти за основу розглянутий нами досвід Польщі та ФРН.

Під час опитування було з'ясовано, що засуджені, які мають більш міцні зв'язки із своїми сім'ями, утримують своїх дітей та батьків, пересилаючи їм частину заробітної плати, мають більшу мотивацію та хист до праці, здатні більш швидко ресоціалізуватися, як на пенітенціарному рівні так і на постпенітенціарному. Тому, завданням законодавця та адміністрації виправних закладів разом із соціально-психологічною службою останніх, вбачаємо розвиток систематизованої роботи у напрямку збереження та зміцнення сімейних зв'язків засуджених осіб.

Окремої уваги та спеціального підходу потребують проблеми застосування праці для ресоціалізації неповнолітніх. Ця категорія є найбільш вразливою серед інших категорій засуджених, а тому вимагає індивідуального підходу та додаткових засобів і методів державної політики. Ми дослідили аналогічний досвід зарубіжних країн: Республіки Польща, ФРН, Армения, Азербайджан та інших та дійшли висновку, що праця, працевлаштування, набуття професійних навичок та навчання це популярні інструменти ресоціалізації, які забезпечують соціальну адаптацію неповнолітніх та мають позитивний психокорекційний вплив на особистість неповнолітнього. Разом із тим ми з'ясували, що залучення до праці такої категорії осіб має відбуватися в контексті комплексного підходу, який передбачає індивідуально-психологічні особливості неповнолітнього, умов його соціального життя, вивлення соціальних зв'язків тощо. Особливої уваги в цьому контексті заслуговує інститут волонтерів-наставників, який активно використовується у зазначених країнах.

Отже, на законодавчому рівні питання обов'язкового залучення засуджених до праці потребує роз'яснення та розмежування, в тому числі на рівні кодифікованих актів, із залученням та імплементацією кращих міжнародних юридичних та соціально-терапевтичних практик, а також, базуючись на використанні традиційного педагогіко-психологічного досвіду.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ:

1. Кримінально-виконавчий кодекс України : Закон України від 11.07.2003 р. № 1129-IV. Дата оновлення: 03.07.2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1129-15#Text> (дата звернення: 20.12.2022).
2. Москалькова Т. Н. Проблемы ресоциализации осужденных и лиц, освободившихся из мест лишения свободы. *Бюллетень уполномоченного по правам человека в РФ*. 2020. № 8. С. 4–12. URL: https://ombudsmanrf.org/upload/files/Bjulleten_2020.pdf
3. Мінімальні стандартні правила поводження з в'язнями : Міжнародний документ ООН від 30.08.1955 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_212
4. Кодекс законів про працю України : Закон України: від 10.12.1971 р. № 322-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>
5. Концепція «Основні напрямки реформи кримінально-виконавчої системи в Україні» : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лип. 1991 р. № 88. *ЗІУ України*. 1991. № 5. Ст. 148.
6. Радов Г. О. Роль та місце пенітенціарної системи в структурі державного управління України .Проблеми пенітенціарної теорії і практики. К. КІВС.1997. № 1 (2). С. 5–10.
7. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 23. Ст. 798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13#Text>
8. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text>. (дата звернення: 20.12.2022)
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 р. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_043
10. Про затвердження Інструкції про умови праці та заробітну плату засуджених до обмеження волі або позбавлення волі : Наказ Міністерства юстиції України від 07.03.2013 р. № 396/5. *Офіційний вісник України*. 2013. № 23. Ст. 798. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0387-13#Text>
11. Сборник Законодательства РФ. 1997. № 2. Ст. 198 (в ред. Федерального закона от 14 февраля 2009 г. № 23-ФЗ).
12. Ломброзо Чезаре. Человек преступный / перевод с итальянского ; Чезаре Ломброзо. Москва : Алгоритм, 2020. 352 с
13. *Бюллетень уполномоченного по правам человека в Российской Федерации*. 2020. № 8. 228 с. URL: https://ombudsmanrf.org/upload/files/Bjulleten_2020.pdf
14. Крестовська Н.М. Організаційно-правові основи ресоціалізації неповнолітніх у конфлікті із законом: досвід Польщі. *Вісник пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 1. URL: https://visnykpaу.com/index.php/journal/issue/view/16/Вісник_ПАУ_1_2021
15. BVerfGE 35, 202, <235f>. URL: <http://www.servat.unibe.ch/dfr/bv035202.html> (дата звернення: 20.12.2022)
16. Gesetz über den Vollzug der Besserung und Sicherung (StVollzG). URL: https://www.gesetze-im-internet.de/stvollzg/_2.html.
17. Resozialisierung durch offenen Vollzug und Vollzugslockerungen – Erziehung zur Freiheit in Verantwortung. URL: http://www.lichtblick-zeitung.de/index_htm_files/Artikel_Resozialisierung%20durch%20offenen%20Vollzug%20und%20Vollzugslockerungen.pdf (дата звернення: 20.12.2022).
18. Електронний ресурс. URL: <https://works.doklad.ru/view/-exGeg1FEs0.html> (дата звернення: 20.12.2022)
19. Сагайдак Ю. В. Право на працю засуджених. Соціально-правовий погляд. *Юридична Україна*. 2022. № 1. С. 45–66. URL: <http://yu.yurincom.com/nomer-1-2022/>